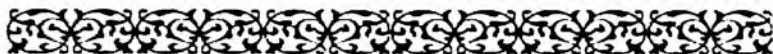

Maca

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS

МАСА

Түсіне қарап,
Ішінен түңілме!
Күшіне қарап,
Ісінен түңілме.

СӨЗ ИЕСІНЕН

Ызыңдап ұшқан мынау біздің маса,
Сап-сары, аяқтары ұзын маса:
Өзіне біткен түсі өзгерілмес
Дегенмен қара, яки қызыл маса.

Үстінде ұйықтағанның айнала ұшып,
Қаққы жеп, қанаттары бұзылғанша,
Ұйқысын аз да болса бөлмес пе екен,
Қоймастан құлағына ызыңдаса?!

ЖАЗУШЫНЫҢ ҚАНАҒАТЫ

Бұл сөзді біреу алмас, біреу алар,
Құлағын біреу салмас, біреу салар.
Теп-тегіс көпке ұнау оңай емес,
Кейіне жарамаса, кейіне жарар.

Қайсысы ықыласын салып тыңдап,
Жаратпай қайсыбірі, теріс қарар.
Дүниеде сүйгенім бар, күйгенім бар,
Солардан аз да болса белгі қалар.

ТУЫСЫМА

Болармын нағып риза туысыма?
Туыппын таршылықтың уысында.
Шамам жоқ жан-жағыма қол созарлық,
Тар көрдің тығылғандай қуысына.

Айта алмай шын сөзіңді қорғалайсың,
Туғаның бүйтіп қор боп құрысын да!
Бар пайдаң өз басыңнан артылмаса,
Мал ғұрлы мағына жоқ тұрысында.

ЖАДОВСКАЯДАН

Мінсіз таза меруерт
Су түбінде жатады.
Мінсіз таза асыл сөз
Ой түбінде жатады.

Су түбінде жатқан зат
Жел толқытса шығады.
Ой түбінде жатқан сөз
Шер толқытса шығады.

ҚОЖА НАСРЕДДИН АҚЫЛЫ

Бір күні Қожа Насреддин жиылған жұртқа үгіт айтуға мінбеге шығып: «Азаматтар, мен сөйлейін деп тұрғаным ненің жайы білесіңдер ме?» депті. Жұрт: «Жоқ, білмейміз!» — депті. Қожа: «Білмесендер білмейтін нәрселерінді мен қалай сөйлеймін» деп мінбеден түсіпті. Жұрт қамтама қалып, білмейміз дегеніміз ағат болған екен, енді сұраса білмесек те білеміз деп айталық депті.

Екінші рет Қожа мінбеге шығып тағы сұрапты: «Азаматтар! Мен не жайын сөйлемекпін, білесіңдер ме?» — деп. «Білеміз! Білеміз!» — деп жұрттың бәрі шулапты. «Өздерің біліп тұрсаңдар, мен несін айтайын» — деп Қожа мінбеден тағы түсіпті. Жиылған адамдар, айтады: «енді сұраса білетіндер де, білмейтіндер де бар» деп айтпақшы болып сөз айтысты.

Үшінші рет Қожа мінбеге шығып бұрынғыдай тағы сұрағанда, жиылғандар «білетініміз де бар, білмейтініміз де бар», — депті. «Олай болса, білетіндерің білмейтіндерінді үйретсін, білмейтіндерің білетіндеріңнен үйренсін! — деп Қожа мінбеден түсіпті де жүріп кетіпті.

ОҚУҒА ШАҚЫРУ

Балалар! Оқуға бар! Жатпа қарап!
Жуынып, киіңіздер шапшаңырақ!
Шақырды тауық мана әлдеқашан,
Қарап тұр терезеден күн жылтырап.

Адам да, ұшқан құс та, жүрген аң да,
Жұмыссыз тек тұрған жоқ ешбір жан да:
Кішкене қоңыз да жүр жүгін сүйреп,
Барады аралар да ұшып балға.

Күн ашық, тоғайлар шат, ың-жың орман,
Оянып жан-мақұлық түнде қонған,
Шығады тоқылдақтың тоқ-тоқ даусы;
Сайрағы сарғалдақтың сыңғырлаған;

Өзенде балықшылар ау қарап жүр,
Тоғайда орақ даусы шаң-шүң орған.
«Аллалап», ал кітапты қолдарыңа!
Құлдарын Құдай сүймес жалқау болған.

НӘБЕК АТЫ

Арабтың Нәбек деген жалғыз аты —
Сол екен болған малы, мүлкі, заты.
Озбайтын шапса жылқы асқан жүйрік,
Бітпеген өзге аттарға түр-сипаты.

Күн сайын жал-құйрығын сүзіп тарап,
Суарып мезгілімен, жемдеп, қарап,
Өткізбей күндіз ыстық, түнде суық,
Адамнан атын артық күтеді араб.

Бар екен Дайыр деген бір асқан бай,
Малы көп, түрлі бұйым бәріне сай.

Мұңы зор: сонша байлық ортасында
Аты жоқ жылқысында жарлы атындай.

Ал деді, аямады малын, затын,
Алмады, бермеді де Нәбек атын:
Атқұмар атын қимас, жанын қияр, —
Атынан еш нәрсе жоқ оған жақын.

Дайырда күндіз күлкі, түнде ұйқы жоқ,
Жарлыдай жалғыз атты, бай сиқы жоқ.
Алмаққа Нәбек атын амалменен,
Ойлайды алдайын деп бір пақыр¹ боп.

Жүретін Нәбек Һәман жолын біліп,
Үстіне сылқым-сылқым киім іліп,
Ауру, халі мүшкіл, мүсәпірше
Отырды жол шетінде, аһ-уһілеп.

Оңаша, жолдасы жоқ, жалғыз өзі
Нәбекті келе жатқан көрді көзі.
Өтерде нақ қасынан бишарасып,
Ыңқылдап, міне, Дайыр айтқан сөзі:

«Е, жаным! Мен жолаушы, жолым алыс,
Адам жоқ бұл маңайда маған таныс.
Ауру, дәм татпаған үш күндей аш,
Орнымнан жылжу маған қиын жұмыс.
Атыңмен анау елдің ортасына
Жеткізсең, берер едім көп-көп алғыс!»

Тоқтатып, басын тартып, Нәбек атты:
«Жарайды, мінгесе ғой, кел!» — деп айтты.
Сөйлейді тағы Дайыр жыламсырап:
«Халім жоқ, міне алмаймын, дертім қатты».

Атынан, бұл сөзді естіп, түсті Нәбек,
Көтерін мінгізді ерге сүйеп, демеп.
Тиюі тізгін қолға мұң-ақ екен,
Жөнелді, бір тебініп, Дәкең шу деп.

Шығып ап оқ бойы жер, қарап кейін,
Ойлайды: бірдеме оған деп кетейін.
«Әй, Нәбек! Кім екенім білдің бе енді?
Атыңмен қоштас, аңқау, сорлы ақ пейіл!»

---

¹ Пақыр — араб сөзі, «кедей», «жарлы», «зәру» деген мағынада.

«Тұра тұр! — Нәбек айтты, — тоқтап солай,
Атыма асық еді адам талай.
Тілейтін жалғыз сенен тілегім сол —
Адамға айта көрме — алдың қалай!»

«Бү не сөз? Не тілек!» — деп бай таңданды,
Мәнісін білейінші деп ойланды:
«Айтпа деп сонша өтініп, жалынасың,
Көрерсің айтсам онан не залалды?»

«Ойлама! — Нәбек айтты — арбайды деп,
Қол жетпей, тілін құрап, жалғайды деп.
Оқиға бұл секілді шықса аузыңнан,
Білгейсің! Жайылмай, жай қалмайды деп.
Қалайша алғаныңды жұрт естисе,
Қараспас шын пақырға алдайды деп».

Мұны естіп, Дайыр жылдам аттан түсті:
Ұққанға адал сөзден бар ма күшті?
Құлашын жайып, қойнын ашып келіп,
Нәбекті сүйіп Дайыр, мойнын құшты.

* * *

Ебі көп, дорбасы жоқ қайыршылар,
Ебіне Құдай көнсе, байыр шығар.
Арымай алдырғанға Нәбекшілеп,
Адам аз айтқанды ұғып Дайыршылар.

Жақын бол, жақындықты ебім дейді,
Бергенді алдым еппен тегін дейді.
Қайтармай, қарыз алып қайбіреулер,
Алдадым, бермей кеттім, жедім дейді.

Осындай ер басына іс көп келер!
Білмеспіз кімге қалай, кім дөп келер!
Сұмдығы сұраушының азаймаса,
Не жөн бар? Қайырсыз деп жұртқа өкпелер?!

СОҢҒЫ БОЛҒАН МҰЖЫҚ

Болған соң кәсібі ұрлық, ұры залым,
Ұрлауға ұят дей ме жұрттың малын?
Ойы арам, қаны қара, ол неғылсын!
Біреуді зар жылатпақ, зор обалын!

Құдай да, Құран да оған жалғыз қарын,
Сол үшін қара жерге көмген арын,
Ұры еніп бір Мұжықтың сарайына,
Сыпырып кетіпті ұрлап қоймай бәрін.

Мұжығым жатарда бай, тұрса сорлы,
Байлықтың құр тып-типыл, қалған орны.
Анылап-уңілейді, ұры алған соң
Терімен маңдайының жиған қорды.
Туысқан, көрші, құда-құрмаласын,
Дос-жарын жиып, Мұжық жәрдем сұрады:

«Қайғымды, — Мұжық айтты, — шағам, жұртым!
Сендерден жақын кімді табам, жұртым!
Ұшырап зор қазаға — жайым мынау!
Не көмек бересіңдер маған, жұртым?»

Жиылып келген өңшең жақындары,
Мұжыққа ақыл айтып жатыр бәрі.
Сорлыға бар мүлкінен жүрдай болған
Мінеки берген көмек-ақылдары:

Карп деген бөлесі айтты: «Әуел баста
Бай деп ат керек еді шығармасқа!»
Құдасы Клим айтты: «Мұнан былай
Сарайды үйден оқшау салдырмасқа!»

Айтады көрші мұжық бір жасырақ:
«Болғаннан емес қой бұл сарай жырақ!
Қабаған кісі алатын төбеттерден
Қораға қоймағаннан ит асырап.

Қаншығым балалады күні кеше,
Ал сонан аямайын керегінше!
Бірталай, үйшік толған күшігі бар,
Ішінен табылатын қандай десе.
Көршіме көңілі жарым қимаймын ба?
Обалын мойныма артып, өлтіргенше!»

Жүз ақыл берген шығар келген бәрі:
Бірі олай, бірі бұлай деп жас-кәрі.
Аямай тіл көмегін беріп, беріп,
Бір адам қараспады сөзден әрі.

Ей, Мұжық, жұртқа сенбе, өзіңе сен!
Өледі аштан қонақ әрі-сәрі.

«Аузыңды құрғақ қасық босқа қажар»,
Шығынға құр айтқан сөз болмас дәрі.

* * *

Бұл сөздің мағынасы емес терең,
Сонда да қорытуын айтып берем;
Әр түрлі сыналатын жер болмаса,
Достықты, жақындықты шын-ақ дер ем;
Жап-жақын жайшылықта көп дос-жарды
Мен неге жамандықта сирек көрем?

Тар кезең, талма жерде табылу жоқ,
Қалады құлақтары болып керең.
Осындай дүниенің ісін байқап,
Достық пен жақындыққа талғап сенем.

ҚАЗДАР

Бір ұзын алып қолға мықты шыбық,
Қаздарын қалаға айдап шықты мұжық.
Қуалап байғұстарды келеді ұрып,
Асығып базар күнге жаны шығып.

Тексерсек мұжық ісін байқап, ойлап,
Оған да дұрыс емес кінә қоймақ.
Асықты базар күнге, пайда көп деп,
Қаздарды ұрды ма ол босқа ойнап?

Десеңдер, олсыз базар тарамайды,
Дер едім: мұжық ісі жарамайды.
Пайдасы, базар өтіп, кетер жерде,
Қаз түгіл, адамға да қарамайды.

Біздерше қаздар, бірақ, сынамады,
Оларға мұжық ісі ұнамады.
Жолыққан жолаушыға бәрі шулап,
Мұжықтың ісін айтып, кінәлады:

«Бар ма екен бізден, сірә, соры қалың?!
Қожасып қуалайды мұжық жарым.
Қорлайды ұрып-соғып, ойламайды,
Мойнында қандай міндет, қарыз барын!

Ойласа, қайдан біздің асылымыз?
Румды құтқарған қаз нәсіліміз!
Айт істеп атамыздың құрметіне,
Өтпейді һәман онда жыл мейрамсыз!
Таяқ жеп жай қаздарша, жүргеніміз
Наданға душар болып бір білімсіз!»

Қаздарға жолаушы айтты: «Тоқтаңдаршы!
Ауысқан ақыны айтып, жоқтаңдаршы!
Сендерді қадірлеуге не үшін міндет?
Мұжықты айыпты қылып боқтаңдаршы!»

«Істеген атамыздың ісі қайда?
Румды құтқарғаны азғантай ма?»
«Қоя түр, — жолаушы айтты, — көрдегіңді!
Өздерің келтірдіңдер қанша пайда?»

«Айттық қой атамыздың еткен ісін!
Әлде өзің сөзімізге сенбеймісің?»

«Сенемін һәм білемін атаң жайын!
Сендерді қадірлеуге деймін не үшін?
Өткізді өз бастарың қандай еңбек?
Атаңда көрде жатқан жоқ жұмысым».

«Біздің бе?..* жоқ өткізген еңбегіміз!»
«Әше жөн, сыйламаса, көнбегіңіз:
Мені де атам жақсы, қадірле деп,
Таласып қиын болар жеңбегіңіз.

Жақсы-ақ боп аталарың өткен шығар,
Ісіне қарай құрмет еткен шығар.
Қалдырмай асылынан арттағыға,
Өзімен жақсылығы кеткен шығар.

Көрдегі көмек болмас бабаларың,
Кем болса өздеріңнің бағаларың.
Көңілдер, ұрса, соқса, сойса-дағы!
Болған соң қуырдақтық шамаларың».

---

* ...ойланып, ойланып. (А.Байтұрсынұлының түсініктемесі).

Кетермін баяндасам алысқа бек:
Лайық әр нәрсеге керек ғой еп.
Жайынан жат қаздардың сөйлеген сөз
Көбіне жақын қаздың тиетін дөп.

Бетіне көрдегінің көнін ұстап,
Деп жүрген көріктімін қазақтар көп.
Қысқартып, сөз аяғын тоқтатамын,
Солардың өкпесіне қалармын деп.

ЕСЕК ПЕН ҮКІ

Үркектеу, үйір емес онша қолға,
Бір Есек ұлы сапар шықты жолға.
Есектің бойы тәуір болғанменен,
Есепте қосылмайды есі молға.

Және де бұл Есектің көзі соқыр,
Басшысыз соқыр қалай жүрсін оңға?
Лағып тура жолдан қаңғып кетті,
Қисайып, қыңыржақтап, шығып жонға.

Ішіне қалың орман барып кірді,
Білмеймін, не жол тауып, неғып жүрді?
Күн батып, қас қарайған уақытта
Есектің лаққанын Үкі көрді.

Үкі айтты: «Мінгіз Есек, мені, — деді;
Мініп ап, мен бастайын сені, — деді;
Жолды айтып, жөнді сілтеп, мен отырсам,
Көзіңнің еш нәрсе емес кемі», — деді.

Бір ауыз сөз қайырмай, Есек көнді,
Мініп ап, Үкі отырды сілтеп жөнді.
Жерлерден адыр-бұдыр аман өтіп,
Ағаштың жиегіне жақын келді.

Жол тапқан қараңғыда басшысына
Ден қойып, бастағыш деп, Есек сенді.
Бір кезде таң сарғайып, машырықтан¹
Ағаштың арасына сәуле енді.

Үкілер күндіз соқыр, түнде көргіш,
Есекең іс мәнісін білмей ергіш.

¹ Машрик — араб сөзі, «шығыс» деген мағынада.

Үкіден таң атса да айрылмайды,
Деп ойлап: «Жарықта да жөн сілтегіш».

Күн шықты, жарық болды дүние жүзі,
Үкінің бұлдырайды көрмей көзі.
Өзгеге жөн көрсетіп, бастау түгіл,
Әлі бар отырарлық жай ғана өзі.

Сонда да Есегіне сыр бермеске,
Айтатын білгішсініп, міне сөзі:
«Ал келдік жаман жерге! Енді сақтан!
Жолама! Сол жақтағы өзенге аққан.

ҚАЗАҚ ҚАЛПЫ

Қаз едік қатар ұшып қаңқылдаған,
Сахара көлге қонып салқындаған.
Бір өртке қаудан шыққан душар болып,
Не қалды тәнімізде шарпылмаған?!

Алаштың адамының бәрі мәлім:
Кім қалды таразыға тартылмаған?
Дегендер «мен жақсымын» толып жатыр,
Жақсылық өз басынан артылмаған.

Тықылдап, құр пысықсып сөйлейтін көп,
Екпіндеп, ұшқыр атна қарқындаған.
Бос белбеу, босаң туған бозбала көп,
Киіздей шала басып, қарпылмаған.

Еңкеңдеп ет аңдыған шалдар да көп,
Телміріп, бір тойғанын ар қылмаған.
Ақ көңіл, алаң-бұлаң адамдар көп
Есептеп азын көпке, аңқылдаған.

Қайырсыз, неше сараң байлар да бар,
Қайықтай толқындағы қалтылдаған.
Бәрінен тыныш ұйықтап жатқандар көп,
Ұмтылып талап ойлап талпынбаған.

Солардың қатарында біз де жүрміз
Мәз болып құр түймеге жарқылдаған.
Не пайда өнерің мен біліміңнен,
Тиісті жерлеріне сарп ұрмаған?

Бұл бір сөз қасірет етіп, хатқа жазған,
Қалмаған түк қасиет, қазақ азған.
Байға мал, оқығанға шен мақсұт боп,
Ойлайтын жұрттың қамын адам аздан.

ҚАЗАҚ САЛТЫ

Қалтылдақ қайық мініп еспесі жоқ,
Теңізде жүрміз қалқып кешпесі жоқ.
Жел соқса, құйын қуса жылжи беру
Болғандай табан тіреу еш нәрсе жоқ.

Бұл күйге бүгін емес, көптен кірдік,
Алды-артын аңдамаған бетпен кірдік.
Шығармай бір жеңнен қол, бір жерден сөз,
Алалық алты бақан дертпен кірдік.

Бейне бір құдіретті сынағандай,
«Сақтар деп, сақтар болса» — сертпен жүрдік.
Жат жақты жаратқанға күзеттіріп,
Жақынмен ырылдастық, иттей үрдік.

Білдірдік елдің сырын, ердің құнын,
Елеріп ерегіске екі-үш күндік.
Кіреді тентек есі түстен кейін,
Мүшкілін халіміздің жаңа білдік.

Әлі де, саңылаусыз салтын бағып,
Түрі жоқ іс айтатын пәлен дерлік.
«Ұлы той көппен көрген жалғыз мен бе? —
Деп отыр, — не болса да жұртпен көрдік».

ДОСТЫМА ХАТ

Қырағы, қия жазбас сұңқарым-ай!
Қажымас қашық жолға тұлпарым-ай!
Үйілген өлексені өрге сүйреп,
Шығармақ қыр басына іңкәрің-ай!

Жарқырап жақсылықтың таңы атпай тұр,
Түнерген төбемізден бұлт арылмай.

Көк етті, көн терілі, көніп қалған,
Сықса да шыдай беру, жұрт жарылмай.

Кім біліп, ер еңбегін сезіп жатыр?
Кім шыдап, жолдастыққа төзін жатыр?
Сасық ми, салқын жүрек санасыздар
Алаңсыз ақ малтасын езіп жатыр.

Сынайтын жақсы менен жаманды өлшеп,
Құлдықтың қолдарында кезі жатыр.
Кешегі кеңшілікте керек қылған
Бостандық болмаған соң, безіп жатыр.

Айтқанмен таусылар ма оны-мұны?
Талайдың таңдамалы түпкі сыры:
Жанасқан шын көңілмен жақындық аз —
Көбінің іші салқын, сырты-ақ жылы.

Ақшаға абыройын, арын сатып,
Азған жұрт, адаминылық қалмай сыны.
Жаны ашып, жақын үшіп қайғырар ма
Жаны мал, жақыны мал, малдың құлы?

Бетінді оң жағыңа сала жүріп,
Аман өт! Мынау жатқан лай қақтан...
(Ол жердің өзені де, қағы да жоқ,
Білмеймін, соқыр Үкі қайдан тапқан!)

Есекті Үкі билеп, алып қолға,
Салыпты нақ ғазазыл түскен жолға.
Пәлен деп күн ілгері неғылайық,
Түскені ондай жолға бақ па, сор ма?

Бұл сөзді баяндаған болмас айып,
Әркімнің ісіне бар сөз лайық.
Көркем сөз мұнан артық таба алмадым,
Тал түсте лаққанға жолдан тайып.

Көп білім, көпті үйретер болмаса да,
Не пайда? Жабыққаннан құр мұңайып?
Соқырға көрсеткенмен көре қоймас,
Сонда да үміт үзіп, отырмайық.
Арланбай, адасқанды әшкерелеп,
Қоялық погоннойын жұртқа жайып.

Болады ақылсыздың мысалы есек,
Ғылымсыз надан адам соқырға есеп.
Қалпынан есек асып ат болмайды,
Қойса да қорасына асыл төсеп.

Алтынды аяғыңа басқанменен,
Болмайды асылы азып, балшық кесек.
Жақсыны жақсы деген, мақтау емес,
Жаманды жаман десең, болмайды өсек.
Қауымынан мұсылманның шыққан жолды
Айып па ғазазылдың жолы десек.

Білгішсіп кей білімсіз жол айтып жүр,
Байқасақ, не оңды жол ол айтып жүр?¹
Халыққа надан адам басшы болып,
Халықтың надандығын молайтып жүр.
Наданға надандықпен жұрт ерген соң,
Тал түсте лақты деп соны айтып жүр.

Жазған сөз жаным ашып Алашыма;
Алаштың адасқан аз баласына.
Қаннан қан, еткен інім, бауыр жұртым!
Қараған «Қара таудың» қаласына:

Іші лас, сырты таза залымдардың
Алданып құр сыртының тазасына.
Мәз болып байғазы алған балаларша
Сатылып жылтыраған танасына.

Әбілдің зияратын аттап өтіп,
Қабылдың бата қылма моласына.
Қорыққанға қос көрініп, қойдай үркіп,
Тығылып дажалдың итханасына.

Ес кетіп, сабыр қалмай сасқалақтап,
Қорыққаннан көзің сыймай шарасына.
Ұмытып Құдайды да, Құранды да,
Бас үрма Лат, Манат¹ ағашына.

---

¹ Лат-Манат, Фузза — араб сөзі, «исламға дейінгі арабтардың табынатын пұт мүсіндері» деген мағынада.

ЖИҒАН-ТЕРГЕН

Оюын ойып,
Орындап қойып,
Түр салғандай өрнекке,
Қиыннан қиып,
Қиырдан жиып,
Құрап, сөзді термекке,
Еңбекке егіз, тіл мен жақ,
Ерінбесең, сөйлеп бақ!
Именіп көптен,
Сақтық қып еппен,
Тасалама ойыңды!
Ашынса етің
Ашылмақ бетің,
Тірі көмбей бойыңды,
Жүрегіңнің жарасын
Көрсет жұртқа! Қарасын.
Оқушым, ұқпай,
Осқырып шықпай,
Сабырмен байқа сөзімді!
Шыққан соң сыртқа,
Жайған соң жұртқа,
Сөз тергеуге төзімді.
Көп мағына, аз ләфүз¹.
Есек баспас тайғақ мұз.
Қарқылдар қарға,
Шиқылдар арба,
Бой сүйсінер сазы жоқ.
Шешенсіп жұртқа
Мылжыңдар қыртпа,
Ой ісінер сөзі жоқ.
Маған үлгі ол емес,
Ол түсерлік жол емес.
Жолдар бар өзге,
Жоба бар сөзге,
Жүрекке дөп, ойға жөн.
Жаманды жаман

¹ Ләфуз — лебіз (А.Байтұрсынұлының түсініктемесі).

Демекпін һәман,
Мейлің тула, мейлің көн.
Иланбасам, айтпаймын,
Иманымнан қайтпаймын.

Әр жолды ойлап,
Ойыма бойлап,
Ұқтым тайыз, тереңді.
Сайраған тілмен,
Зарлаған үнмен
Құлағы жоқ кереңді
Ұқтыра алмай сөз әуре,
Тек тұра алмай біз әуре.

Қараймын кейін:
Орысқа шейін
Хан бағыпты қазақты.

Баға алмай жөндеп,
Басқаға көн деп,
Артқан жұртқа азапты.
Бас адамдар халықты
Сатып, сыйлар алыпты.
Келген соң бері
Кейінгілері
Болды құмар шекпенге —
Өгіздей өрге,
Өткелсіз жерге
Күнде айдап жеккенге.
Бір күн тойса есектер,
Ми жоқ алдын есептер.
Салынып дауға,
Сатынып жауға,
Болыстықты алысты.
Қазық боп жұртқа,
Қорған боп сыртқа,
Кім ойлады намысты?
Мақтады үлүк¹, болды мәз!
Қауым үшін қайғы аз.
Оқытты жасын,

---

¹ Үлүк — хәкім (А. Байтұрсынұлының түсініктемесі).

Өстіртін шашын,
Мал табуға салынды.
Қаламнан, хаттан,
Жауаптан айтқан
Білді жалғыз алымды.
Кейбірі шен алмақ та,
Дінін шаншып қармаққа.
Басында сәллә,
Аузында Алла,
Молдаларда не ғамал?¹
Көздерін сүзіп,
Жүздерін бұзып.
Алдап жүртты, жимақ мал.
Ұжмақ молда қолында.
Сауда-саттық жолында
Бергенге — ұжмақ,
Бермесе — дозақ,
Деп үйретер халыққа.
Ұжмақтың кілтін,
Алланың мүлкін
Арендаға² алып па?
Молда сатса тиынға,
Ол — Алла емес, сыйынба!
Шалқаңнан жатып,
Алланы сатып,
Аламын деп қорлама!
Еңбексіз ит жер,
Бейнетсіз бит жер,
Берсеңдер, бер молдаға!
Өзіңді бірақ алдама!
Ақшаға ұжмақ жалдама!
Ұлғайып қайғы,
Уытын жайды,
Айтпасыма болмады.
Қабағын түйіп,
Қаһарын жиып,
Жан-жақты бұлт торлады.

---

¹ Ғамал — араб сөзі, «әрекет» деген мағынада.

² Арендаға — жалдауға (А.Байтұрсынұлының түсініктемесі).

Жаңбыр жаумай, жауса қар,
Жұрт жұтайтын түрі бар.
Балалық қалып,
Ес біліп анық.
Ер жеткелі жиырма жыл.
Баяғы қалпы,
Баяғы салты,
Бү неткен жұрт ұйқышыл?
Болсын кедей, болсын бай,
Жатыр бейқам, жым-жырт, жай.
Емшегін еміп,
Анаға сеніп,
Бала ұйықтайды жастықпен.
Қымызға қанып,
Қызарып жанып,
Бай ұйықтайды мастықпен.
Шалап ішкен кедей мас,
Міне жұрттың түрі оңбас!
Ұйқышыл жұртты
Түксиген мұртты
Обыр обып, сорып тұр.
Түн етіп күнің,
Көрсетпей мінің,
Оятқызбай қорып тұр.
Обыр болса қамқорың,
Қайнағаны сол сорың!
Оянған ерге
Ұмтылған жерде
Еруші аз, серік кем.
Қас білген досты,
Дос білген қасты,
Мұндай елді көріп пе ең?
Қыс ішінде бірер қаз
Келгенменен, қайда жаз?!
Қазағым, елім*,
Қайқайып белің,
Сынуға тұр таянып.

---

* Соңғы 8 жол төңкерістен бұрын шыққан «Масаларда» цензура рұхсат етпегендіктен басылмаған (А.Байтұрсынұлының түсініктемесі).

Талауда малың,
Қамауда жаның,
Аш көзіңді оянып!
Қанған жоқ па әлі ұйқың?
Ұйқтайтын бар не сиқың?!

АНАМА ХАТ

Қарағым, дұғайкөйім, қамқор анам!
Арнап хат жазайын деп, алдым қалам.
Сені онда, мені мұнда аман сақтап,
Көруге жазғай еді Хақ Тағалам!

Бара алмай, өтірікші болып әбден,
Семейдің түрмесінде отыр балаң.
Мал ұрлап, кісі өлтірген айыбы жоқ,
Өкімет, өр зорлыққа не бар шараң!

«Үмітсіз шайтан болсын» деген сөз бар,
Жолдар көп жәннатқа¹ да тарам-тарам.
Оқ тиіп он үшімде, ой түсіріп,
Бітпеген жүрегімде бар бір жарам.

Алданып тамағыма, оны ұмытсам,
Болғандай жегенімнің бәрі арам.
Адамнан туып, адам ісін етпей,
Ұялмай, не бетіммен көрге барам?!

Көп айтпай, қысқасынан сездіретін —
Балаңның мінезі бар сөзге сараң:
Кетер деп «суға құлап, отқа түсіп»,
Қайғы жеп, менің үшін болма алаң!

Отырмын абақтының бөлмесінде,
Бұйрықсыз көз жетеді өлмесіме.
Есіктің құлпы мықты, күзетші көп,
Ажалдан басқа ешкім келмесіне.

Қоршаулы айналасы, бнік қорған,
Берік қып салған темір терезесіне.
Қалайша мұны көріп көңіл сенбес,
Аттанып жау келсе де бермесіне.

¹ Жәннат — араб сөзі, «пейіш», «ұжмақ», «жұмақ» деген мағынада.

Қаламда Лаухул-Махфуз¹ ұмытқан ба?
Жазбапты бұл орынды көрмесіме.
Қаңбақпен салмағың тең бұл бір заман,
Білаж жоқ жел айдаса ермесіңе.

Тайпалған талай жорға, талай тұлпар,
Тағдырдың кез болып тұр кермесіне.
Солардан жаным-тәнім ардақты емес,
Орынсыз күйзелейін мен несіне?

ТІЛЕК БАТАМ

Я, Құдайым аққа жақ,
Өзіңе аян: мен нақақ.
Аққа деген жолымның
Абыройын ашпай, жап.
Аят² пенен хадисте³
Адал ниет, ақ іске,
Жаңылмасам, жоқ еді
Жаза тартсын деген бап.
Мені ұстатып, айдатып,
Зығырданды қайнатып,
Масайрасып, мәз болып,
Қуанғанды өзің тап!
Аз күндікке алданып,
Аз нәрсеге жалданып,
Адасқанын Алаштың
Түзу жолға түсір, Хақ!
Жақын жерден жау шығып,
Мақұл сөзден дау шығып,
Дұшпан ұстап қолымнан,
Иттер тістеп тонымнан,
Маған тосу болған шақ,
Тұтқын болып тарығып,
Жалғыз жатып зарығып,
Ашу қысып, ойды алып,
Өт жайылып, бойды алып,
Дерт жүрекке толған шақ.

---

¹ Лаухул-Махфуз — араб сөзі, «адам тағдыры жазылатын тақта, кітап» деген мағынада.

² Аят — араб сөзі «Құран өлеңі» деген мағынада.

³ Хадис — араб сөзі «аңыз», «аңыз-әңгіме», «әфсана» деген мағынада.

Қатты айтты деп кектемей,
Сыйынғанды тек демей,
Он екі имам әулие,
Жиырма сегіз әнбие,
Қолда, өңшең аруақ!

* * *

Қара балуан Жәнібек!
Қаз дауысты Қазыбек!
Жетім қалған халқыңа,
Тұлға болып артыңа,
Кім тиянақ қазық ед?

Құнсыз болып еріміз,
Жесір болып жеріміз,
«Жай менікі» дей алмай,
«Мал менікі» дей алмай,
Ит пен құсқа азық ек.

Барын салып таласқа,
Арын сатып қалашқа,
«Жұрт болалық» деген жоқ,
Жұрт қайғысын жеген жоқ,
Іріп-шіріп азып ек.

Мұны көріп көзіміз,
Бірігер деп сөзіміз,
Кен болар деп балшықты,
Көл болар деп шалшықты,
Біз үмітпен қазып ек.

Дәреті жоқ аяқтар,
Қорсылдаған саяқтар
Былғамасын қасыңды,
Қасиетті басыңды! —
Дегеніміз болмаса,
Қазаққа не жазып ек?!

Байлаттырған қолымды,
Бөгеттірген жолымды,
Жақыным бар, жатым бар,
Хабарлана жатыңдар!
Мен сендерге жүгіндім,
Төресі әділ — қазы деп!

ЖАУҒА ТҮСКЕННІҢ СӨЗІ

Жанға көңіл қалып тұр,
Жан бұл күйге салып тұр.
Тәнге көңіл қалып тұр,
Тән шыдамай арып тұр.
Жұртқа көңіл қалып тұр,
Жұрт жалғанға нанып тұр.
Өтірік өрлеп, күшейіп,
Шын жеңіліп, талып тұр.
Бақ дегенде байлау жоқ;
Уағдадан танып тұр.
Тағдыр шіркін тап беріп,
Тамағымнан алып тұр.
Бәле деген аңдушы
Аяғымнан шалып тұр.
Жала деген төбеті
Балтырымнан қабып тұр.
Жау білегін сыбанып,
Пышағын қайрап, жанып тұр.
Сауысқан, қарға, қарақұс
Жемтік аңдып, бағып тұр.
Көре алмаған күншілдің
Көңіліне мұным жағып тұр.
Табалаған жаманның
Шаян тілі шағып тұр.
«Әй, сені ме!» дегеннің
Айызы әбден қанып тұр.
Жаны ашыған жақынның
Жас көзінен ағып тұр.
Айыруға амал жоқ,
Қылышын жерге шауып тұр.
«Әлдеқалай болар» деп,
Жүрегі жұлқып қағып тұр.
Түгі жылы, білмедім:
Түледі ме — нағып тұр?
Түлемеген түпкі дос,
Түлегенің барып тұр!..

АДАМДЫҚ ДИҚАНШЫСЫ

Адамдық диқаншысы қырға шықтым,
Көлі жоқ, көгалы жоқ құрға шықтым.
Тұқымын адамдықтың шаштым, ектім,
Көңілін көгертуге құл халықтың.

Қор болған босқа кетіп еңбек, бейнет,
Құлдарға құлдықтан жоқ артық зейнет.
Оттай бер, жануарым екі аяқты,
Адамдық хайуанға қанша қажет?!¹

Жаратқан малды Құдай не керекке —
Мінуге, сою, соғу, жүндемекке.
Жорта бер қамыт киіп, қамшыңды жеп,
Бұйрық жоқ ұрасың деп үндемекке.

Таяққа еті үйренген қойшы жайлап,
Көк есек қозғала ма түрткенге айдап?
Есептен алданғандай болғандар көп,
Жасықты асыл ма деп білмей қайрап.

КӨК ЕСЕКТЕРГЕ

Не жазып ем, Құдай-ау, мен қазаққа?
Мүбтала¹ ғып салғандай бұл азапқа?!
Адамшылық есебіне кірісіп,
Қолы жетсін дегендік пе азатқа?

Жөн көрсеттім қазақ деген намысқа,
Жол сілтедім жақын емес, алысқа.
«Өзге жұрттар өрге қадам басқанда, —
Дедім, — сен де қатарыңнан қалыспа!»

Бар ма, қазақ, мұнан басқа қылғаным?
Неңді шаштым, неңді бұздым, былғадым?
Аштан өлген аталарың бар ма еді,
Тамақ үшін сатқан иттер иманын.

Көң тасыған көк есектер, бәріңе,
Қалдырмастан жағалай жас-кәріңе,
Үрім-бұтақ нәсіліңе қалғандай
Нық басылар кетпейтін мөр тәніңе.

---

¹ Мүбтала — араб сөзі, «душар болу», «бір нәрсеге ұшырау, жолығу», «азап шегу» деген мағынада.

Бәріңді де іздеп қарап көрермін,
Тапқанымды тастамаспын, терермін.
Милат үшін еңбектері сіңген деп,
Өсиет қып, кейінгіге берермін...

Асықпаңдар! Артымызда қазы бар,
Тергеп талай, сүйектерің қазылар.
Пайғамбарды сатып отыр тілла алған,
Яһудамен бірге аттарың жазылар.

Қинамайды абақтыға жапқаны,
Қиын емес дарға асқаны, атқаны.
Маған ауыр осылардың бәрінен
Өз ауылымның иттері үріп, қапқаны.

ҚА... ҚАЛАСЫНА

Қош! Сау бол, Қа... жуылмаған!
Айдай бер, қалса адамың, қуылмаған.
Әдепті, сыпайы елдің қалпында жоқ
Жасырын дыбыс шықты шуылдаған.

Бүркеніп, арсыздарың шайнауына
Жем тапты пісірмеген, қуырмаған.
Шыққан соң талғамайтын доңыздарың,
Қасыңа қиын болар жуу маған.

ЖҰРТЫМА

Бірлік қып іс етуге шорқақ, жұртым!
Табылса оңай олжа ортақ, жұртым!
Сияқты қара қарға шуылдаған
Үрейсіз қоян жүрек қорқақ, жұртым!

Білмейсің жөнің менен терісіңді,
Ел болып іс етпейсің келісімді.
Үміт қып бәйге атындай талай қосып,
Байқадық шабыс түгіл, желісіңді.

Жөн айтқан жұртшылыққа адам болса,
Шығасың қолыңа ала керісіңді.
Бытырап бет-бетіңе жөнелгенде,
Көрдік қой жайылатын өрісіңді.

Келгенде өзді-өзіңе мықты-ақсыңдар,
Қайтейін өзге десе көңгішінді.
Сықылды сынық бұтақ төмендесең,
Кім жұлмас оңайдағы жемісінді?!

ЖҰБАТУ

Әлди, әлди, ақ бөпем,
Ақ бесікке жат, бөпем,
Жылама, бөпем, жылама,
Жілік шағып берейін.
Байқұтанның құйрығын
Жіпке тағып берейін.

(ҚАЗАҚТЫҢ БАЛА ЖҰБАТУ ӨЛЕҢІ)

Қайран еркін
Замандарың,
Тарлыққа жоқ
Амалдарың.
Еркін дала,
Еркін қайда?
Еркіндегі
Көркін қайда?
Нулы, нулы
Жерің қайда?
Сулы, сулы
Көлің қайда?
Еркін көшкен
Елің қайда?
Ел қорғаны
Ерің қайда?
Тура айтатын
Биің қайда?
Би бардағы
Күйің қайда?
Адал көңіл
Ақтық қайда?
Жалған анттан
Сақтық қайда?

Бауыр тартқан
Жүрек қайда?
Намыс қызған
Сүйек қайда?
Нулы жерден
Күшті айырды,
Сулы көлден
Сұсты айырды.
Ер орнына
Еркек қалды,
Көлеңкеден
Үркек қалды.
Би орнына
Биің болды.
Би деу бірақ
Қиын болды.
Қаралды би
Жақтау болды.
Қараны жан
Ақтау болды.
Бауыр, жүрек
Талас боп тұр.
Намыс, сүйек
Қалаш боп тұр.
Малың алдау,
Талауда тұр.
Жаның арбау,
Қамауда тұр.
Аяғыңды
Тұсау қысты.
Жақтарыңды
Құрсау қысты.
Көрмесіңе
Пердең мықты.
Өтпесіңе
Кермең мықты.
Енді жатып,
Ұйықтау қалды.
Ұйықтағанды
Мақтау қалды.
«Әлди-әлди!» —

Деп тербеткен,
Ұйықтасын деп
Көп тербеткен.
Қарның ашса,
Ұлықтарың
Жілік шағып,
Май бермекші.
Тоңсаң түлкі
Құйрықтарын
Жіпке тағып
Бай бермекші.
Әлди-әлди! —
Мен де деймін.
Сірә, «әлдиге»
Сенбе деймін.

Н. Қ. ХАНЫМҒА

Рақатсыз өтсе де өмір жасым,
Бұл жөнімнен Құдайым айырмасын.
Ұзақ жолға ниет қып бір шыққан соң,
Жарым жолдан қайтпаспын, қарындасым!

Су да болар ол жолда, тау да болар,
Жаудың оғы, жайған тор, ау да болар.
Мынау пайда, мынасы зиян демек,
Ол ерліктің ісі емес, сауда болар.

Шалдығатын, шаршайтын жерлер де бар,
Шалдыққанға мұқалмас ерлер де бар.
Қайраттанып, қажымай тырмыссаң да,
Шыққызбайтын жолыңды өрлер де бар.

Шаршайды деп ойлама шалдыққаннан,
Ұзақсынып жатпаспын жалыққаннан.
Жұрт — қолымнан келмесе өкпелемес,
Барын сақтап, мен аяп, алып қалман.

Ел мұнымды білемін ұқпайтынын,
Көтермеге талғанда шықпайтынын.
Шалыс басып аяқты, жығылғанда,
«Жатқаныңнан түрма!» деп мықтайтынын.

Мен өлсем деөлемін жөнімменен,
Тәннен басқа немді алар өлім менен?!
Өлген күні апарып тығары — көр,
Мен жоқ болман көміліп тәнімменен.

Тән көмілер, көмілмес еткен ісім,
Ойлайтындар мен емес бір күнгісін.
Жұрт ұқпаса, ұқпасын, жабықпаймын,
Ел бүгіншіл, менікі ертеңгі үшін.

АҚЫН ІНІМЕ

Азырақ сөзге құлағың сал, ақын інім!
Ойымыз, рухымыз¹ жақын, інім.
Ағалық правосын қолыма алып,
Келемін айтайын деп ақыл, інім.

Өзімді ағаңмын деп үлкейтемін,
Онымды көремісің мақұл, інім!
Адасқан ағаңыздың жері болса,
Тілеймін ете гөр деп ғафу, інім!

Жай жатсаң жаңылмайсың, адаспайсың,
Күресте кім кетпейді қапыл, інім!
Ат қойған аз-көбіне қарамастан,
Ақылға біздер жарлы, пақыр, інім!

Доңыздай талғамай жеп семіргендер
Саналып ақылдыға жатыр, інім!
Сүйікті милләтыңа болам десең,
Нашардың көбірек же хақын, інім!

Сыйласын десең жұртың қадір тұтып,
Айғырсып момындарға ақыр, інім.
Білімді ел ішінде болам десең,
Шешенсіп жоқты сөйлеп лапыр, інім.

Қолыңнан мұның бірі келмес болса,
Кісімсіп ең болмаса қақыр, інім!
Сөзіңді тыңдатайын десең жұртқа,
Ет асып табақ-табақ, шақыр, інім!
Аузымен орақ орып бәрін де етер,
Қымызды шара-шара сапыр, інім.

---

¹ Рух — араб сөзі, «жан», «рух» деген мағынада.

Ет пенен қымыз беріп, сөйлеп көрсең,
Айтқаның жұртқа балдай татыр, інім.
Ақылың Аплатондай болса-дағы,
Қымыз бен еті жоқ құр татыр білім.

И. Б. ЖЕЗДЕМ ХАТЫНАН

Тұрмысың жырақ,
Аман ба, шырақ!
Күйзеліпсің көбірек,
Милләт үшін бегірек.
    Һәмәнда сақтан,
    Сақтамақ хақтан.
Қоршаған дұшпан төңірек.
Милләтке қызмет,
Жұмлаңе міндет.
Ұйқыны аш! Дер ек,
Надандықтан қаш! Дер ек.
    Болмайды үндеп,
    Дұшпан тұр күндеп,
Бізде бұл бір індет.
Әр сөзің алтын,
Ұғар ма екен халқың.
Сынаған да шығарсың,
Милләттің қалпын.
Тіл алмас деп қорқамын,
Дер едім тартын...

* * *

Мода¹ болды кіділік.
Сал сөзді елегіш
Бір жөнге тарту жоқ
Шалқаяқ ерегіс,
Алалықтан күш бөлу —
Бұл қанша керек іс?
    Шемен бар әуе дерлік
    Сасық бар бүйе дерлік

---

¹ Мода — ресім (А.Байтұрсынұлының түсініктемесі). Ресім — араб сөзі, «мүсін», «сурет» деген мағынада.

Замана түрленді,
Жақсылар кірленді,
Азасынан у жерлік.

ЖАУАП ХАТТАН

Аманбыз, жезде!
Солай ма сізде?
Амандаспақ — жол, әдет.
Тағзымға — тағзым,
Назымға — назым
Тілеушілік — ол әдеп.
Жолдан мен де шықпайын,
Сөзбен сыйлап мықтайын.
Жолға сіз көсем,
Сөзге нәм шешен,
Оның менде бірі жоқ!
Іздемей жоғын,
Шайқамай тоғын,
Қарап жатқан тірі жоқ.
Мен де соның бірімін,
Өлгенім жоқ, тірімін.
Ағаның ақыл,
Айтқаны мақұл,
Жаны ашыған жақындық.
Мен жазған кеңес,
Мақтаныш емес,
Ат шығармақ ақындық.
Ер батқанда — жорғалық,
Молда жоқта — молдалық!
Байқасақ, жезде,
Бауыздар кезде,
Үн шығу бар емес пе?
Үндемей өлсек,
Сүйекпен көмсек,
Кейінгілер демес пе?!
Лақ құрлы бақырмай,
Өлген екен, апырмай!

Милләткә қызмет,
Бәріңе міндет.
Деп айтасыз өзіңіз.
Милләттен безу,
Әйтпесе төзу,
Шын болса сол сөзіңіз.
Кей іс шарты құрбанмен,
Болмас қорқып тұрғанмен.
Мен бұқтым — жаттым,
Сен бұқтың — жаттың,
Кім істемек қызмет?!
Ауызбен айтып,
Істерге қайтіп,
Жоламасақ не міндет?
Тек жүрсе, тоқ жүрмекті,
Қиын деме білмекті.

* * *

Жездеке, солай
Көрмессіз қолай
Жан сақтаудың ебіне.
Айтпайтын жыр бар,
Ашпайтын сыр бар
Тымақтының көбіне.
Сізге жаздым ұғар деп,
Тымағы жоқ шығар деп.

ҒЫЛЫМ

«Ғылымдар дүниелік сиқыр болмақ,
Оқыған ол ғылымды кәпір болмақ».
Зулатып шариғатты¹ шарт жүгініп,
Молдекең отырғанда мойнын толғап.

Сондықтан заман жүйрік, біздер шабан,
Артында ілесе алмай жүрміз һаман.
Күн сайын өзгеріліп, өнер артып,
Бәрі де бара жатыр алға таман.

---

¹ Шариғат — араб сөзі, «заң ережесі», «зандар», «мешіт заңы» деген мағынада.

«Заманың түлкі болса, тазы боп шал» —
Деген сөз аятпенен бірдей маған.
Алақтап артымызға қарағыштап,
Жүргенде-ақ озып, ұзап кетті заман.
«Нәрсені түске енбеген өңде көрдік,
Соларды тапқан — ғылым» дейміз жаман.

«Ғылым» деп нені үйрендік біздер жаста,
(Айтқаным бекер болса, алмай таста!
Табылар ақтайтын да, боқтайтын да,
Сөз емес арнап жазған дос пен қасқа...)

Ғылым бар бет жуу да талай дедік,
Жуған жөн бұлай бастап, бұлай дедік.
Жусаңдар солай етіп сауабы көп,
Жаза бар жумағанда олай дедік.

Шарттар көп дедік ғұсыл¹ құйынғанда,
Шауат пәлендей боп құйылғанда.
Қалайша көзде... деп айтпады екен?
Үйрет, — деп, мұның бәрін бұйырғанда!

Әйелмен пәлен бар деп жанасқанда,
«Пәлен» деп ұйқысырап адасқанда,
Үйрету балаларға қандай жақсы,
Ақылға салып, ойлап, бал ашқанда.

Мектепте оқымаған білмей жүр ғой
Жердегі мал — мақұлық, құс аспанда.
Айтамын молдекең жоқ оңашада,
Сөз бермес «кәпірсің» деп таласқанда:

НАДСОННАН

Шайылған көз жасымен жердің бетін,
Өткізіп тым өлшеусіз өкіметін,
Жауыздық жалғандықпен қаптағанға,
Адал жол, ақ ниетті арам жеңіп,
Жазықсыз жанды қинап, қанды төгіп,
Бұзықтық, түзіктікті таптағанға.
Қиналып, кім болсаң да, талыққандар,
Түңіліп, үміт үзіп, жабықпаңдар!

¹ Ғұсыл — араб сөзі, «жуыну», «тазару» деген мағынада.

Қайтадан жақындық кеп, қастық қашып,
Жарқырап жақсылыққа атар таң бар.

* * *

Еңкейіп, еңсесіне бейнет артпай,
Шөгер тәж шынжыр киіп, азап тартпай,
Жақындық келер күшті сәулетінде,
Көз жасы — тірі мола, құлдық, қорлық,
Дар ағаш, қылыш, қанжар, өшпiк, зорлық, —
Бірі жоқ жақындықтың дәулетінде.
Жанға жұт, жарық сәуле, жоқ мұқтаждық,
Сырт берер адамзаттың әулетіне.
Артықша тасқан қайтып, толған солып,
Құритын кез келмекші нәубетіне.

* * *

Демендер, жақсылық — таң, жай үміт құр,
Заман тар, жауыздық зор, тым қысып тұр.
Айналаң қараңғы түн тым түнерген,
Қиналып, талар дүние азап шегіп,
Қалжырап жалмауыздар қанға бөгіп,
Болдырап алыс-жұлыс жұлына ерген.

Жүре алмай, дымы құрып сонда әрі,
Соқпалы, содыр жолдан шығар бәрі.
Талған күш, қиналған тән, ауырған жан
Дертіне жақындықты етер дәрі.

БАҚ

Бұлттар басып жасырған,
Жаңа түсіп басылған,
Таң шапағы сөніп тұр,
Жаңалаған өмірден
Жаңа шығып көрінген
Гүл қамауда сеніп тұр.
Балалықтан басталып,
(Тастаймын аз жасты алып,
Есім нағыз енгенше)
Көрдім қызық, көрмедім?
Көрсем — баға бермедім,

Бозбала жас келгенше.
Құстай тұлкі алатын,
Жайып алтын қанатын,
Уылжыған от лепті
Жігіттік жас келді де,
Ойды біраз бөлді де,
Тұрағы жоқ ол өтті.
Қудым бақты, іздедім,
«Табамын ғой тез» дедім,
Азап шекті тән-жаным.
Қарап жақын-жырақты,
Жақтым түрлі шырақты,
Таптырмады қуғаным.
Үміт сүйрер жыраққа,
Жетесің деп мұратқа,
Талықсам да ізденіп.
Қашан көңіл жасарар?
Арқа-басың босанар,
Рақаты жаз келіп?
Қашан жанып шам-шырақ?
Сәуле беріп жарқырап,
Болар жарық төрт тарап?
Қашан маған іздеген,
Күліп жылы жүзбенен,
Болар серік бақ қарап?!

ПУШКИН

Вольтерден

Қыздыр дейсің топ жиынды, жан дейсің,
Қыздыратын жасты қайдан ал дейсің?
Өмірімнің таңын қосып кешіне,
Бер қайтадан өткен күнің һәммесін!

Бере алмасаң, кең салалық бейілді,
Жас қызығын көрсін жастар кейінгі.
Тәтті өмірмен нәпсі көңілін ауладық,
Қалғанымен алданталық зейінді!

Уа, дарига! Өттің бастан, қызық жас!
Өзіңе жөн, өзгелерге бұзық жас.
Қайғы, қасірет дертін жанға батырмай,
Қайран жастық! Қызуымен қылған мас!

Көрінбестен өмір көбі өткен шақ,
Тіршіліктің сән, ләззаты кеткен шақ.
Ойын, күлкі, мәжілістен¹, қызықтан
Мезгіл қуып: «Шық!» — деп әмір еткен шақ.

Жасың айтса, көнбегеннен не пайда?
Уақыттың тілі шолақ: «жүр!», «айда!»
Тұрлауы жоқ, өзгерілгіш өмірдің
Өтпесіне еткен, сірә, кім айла!

Мүмкін десек адамзатқа екі өлмек,
Бірі соның — «жасым жетті» деп көнбек.
Бұл өлімнің ардақтысы, аруы,
Мұнан кейін өлім бе сол дем сөнбек?!

АТ

Сен неге, тұлпар атым, кісінейсің?
Жабығып неден көңілің, түсті еңсең?
Ерігіп, ауыздығың қарш-қарш шайнап,
Бү қалай, бұрынғыдай сілкінбейсің?

Әлде мен бабың тауып, бақпадым ба?
Болмаса жемнен қысып, сақтадым ба?
Әйтпесе, әбзелдерің сәнді емес пе?
Жібектен тізгініңді тақпадым ба?

¹ Мәжіліс — араб сөзі, «отырыс», «жиналыс» деген мағынада.

Малдырып саф алтынға үзеңгіңді,
Тағанды шын күмістен қақпадым ба?

Жауабы иесіне берген аттың:
«Сұрайсың не себептен мен жабықтым?
Алыстан құлағыма келер дүбір
Һәм даусы керней тартып, атқан оқтың.

Кісінеп себебім сол мен аһ ұрған,
Көп жүріп далада енді сейіл құрман.
Әбзелмен жарқыраған әсем басып,
Аз қалды сыйлы, сынды күндер тұрған.

Жақында жаны ашымас жау кеп шабар,
Қалдырмай әбзелімнің бәрін тонар.
Соқтырған шын күмістен тағаларды
Суырып аяғымнан, олжалаңар.

Күйзеліп, жаным ашып, ауырып бек,
Қайғырып, уайым ғып, тұрмын жүдеп.
Орнына желпеуіштің теріңді әкеп,
Терлеген бүйіріме жабады деп».

ДАНЫШПАН АЛЕКТИҢ АЖАЛЫ

Жар салып, жасақ жияр білімді Алек,
Білімсіз хұзарлардан алмаққа кек.
Қаласын, егіндерін ызасы үшін
От пенен қойған арнап қылышқа деп.

Қол бастап, киіп сауыт — Царградты¹,
Сыр мінез таңдап мінін сенімді атты,
Далада келе жатып, князь көрді
Ішінен қалың орман шыққан қартты.

Перунға² көнген, берген ықыласын,
Болжаған болар заман уақиғасын,
Қасына Алек келді қарияның
Өткізген құлшылықпен, балмен жасын.

¹ Царград — Станбул қаласының бұрынғы аты. Сауыт Царград — сонан шыққан сауыт. (А.Байтұрсынұлының түсініктемесі).

² Перун — дінсіздер табынатын пұт (А.Байтұрсынұлының түсініктемесі).

«Не болар, айтшы, бақсым Құдай сүйген,
Ілгергі өтер жасым нендей күймен?
Жауымды жан-жақтағы қуандырып,
Топырақ тез басар ма денеме үйген?»

Ашып айт, бүкпей бәрін, еш қаймықпа!
Аласың таңдап жақсы ат айтқандыққа!».
Бақсылар князь сыйын қылмас қажет
Һәм қорықпас болғандардан ие жұртқа.

Олардың тілі еркін, сөзі хақ-ты,
Қүдірет әмірімен ынтымақты.
Қараңғы таңдағылар танытпайды,
Жүзіңнен саған деген көрем бақты.

«Ұмытпай, ал жадыңа сөзін қарттың,
Батырға қымбат пұлы дабыс-даңқтың.
Атың зор, айбының мол жау мұқатқан
Қалқаның қақ басында Царградтың.

Аямай берген саған бақ-талайды,
Күңіркеп, дұшпандарың көре алмайды.
Жер, су да — бәрі саған бағынулы,
Толқыны көк теңіздің ала алмайды.

Айбалта, оқ найза да, сом қанжар да,
Ешбірі саған залал қыла алмайды.
Астына көк сауытың жара түспес,
Қорғаушың көрінбейтін бар бір сайлы.

Қатерлі не бейнеттен қорықпас атың,
Сезеді қозғалғанын қалай тақым.
«Түр!» десе — жауған оққа қимылдамас,
«Шу!» десе — не қамалға кірер батыл.

Суыққа, соғысқа да тұлпар шыдар,
Ажалың бірақ осы аттан болар...»
Сөзіне шалдың айтқан күлді Алек,
Әйтсе де ой мен жүзі торғылданар.

Көңілсіз ойдағы жоқ естіп істі,
Үндемей ерге асылып аттан түсті.
Сипалап, қасып, қағып мойынға атын,
Айнымас доспен князь қош айтысты:

«Бақыл бол, серік атым, ренжіме!
Айрылар мезгіл жетсе, айырмас не?
Дамыл ал! Қош аман бол! Мені ұмытпа!
Аяғым тимес алтын үзеңгіңе.

Келіндер, бозбалалар, атты алыңдар!
Жетектеп, тоғайыма апарыңдар!
Жабыңдар жабуына түкті кілем,
Тазалап, жуып, бағып, баптаңыздар!

Жеміне ең қалаулы сұлы алыңдар!
Бұлақтың суымен һәм суарыңдар!»
Князьға, атын алып, тосты басқа ат,
Өтеді мұнан кейін неше жылдар.

* * *

Басында бір қорғанның Алек тойлап,
Жасақпен жанындағы күліп-ойнап,
Қайғы жоқ, қасірет жоқ, ішіп бәрі,
Күндерді бастан кешкен сөйлер ойға ап.

Ескерді бір мезгілде атын Алек,
Сұрайды: «Есен-сау ма һәм қайда? — деп —
Жүрісін, жүйріктігін таңған жоқ па,
Жабығып қалмады ма, — дейді, — жүдеп?»

Қайда деп жоқтаған соң Алек атын,
Айтады біреу тұрып: «Князь батыр!
Басында биік қырдың әлдеқашан
Тыныштық алып, атың ұйықтап жатыр».

Мұны естіп, Алек жерге қарап төмен,
Ойлайды: «Оттап босқа шал не жеген?!

Қу бақсы! Өтірікші, алжыған шал,
Атымды айырыпсың босқа менен».

Көруге аттың сүйек-саяқтарын,
Ертіп ап Игор менен қонақтарын,
Сарайдан шығып Алек келе жатыр,
Жағалап Днепрдің¹ алаптарын.

---

¹ Днепр — өзеннің аты (А.Байтұрсынұлының түсініктемесі).

Қуарған жатыр сүйек қыр басында,
Селеулер жел құбылтқан тұр басында.
Құм көмген, жаңбыр жуган сүйектердің
Аралап князь Алек жұр қасында.

* * *

Ақырын аяғын сап шығып басқа,
Сөз сөйлер князь тұрып өлген досқа:
«Жат, достым! Кәрі иеңнен қайтқан бұрын,
Құдірет қарамайды көп, аз жасқа.

Жазыпты сені асыма сойғызбасқа,
Қаныңмен топырағым тойғызбасқа.
«Ажалың аттан болар» деп сандалып,
Шал мені қорқытқаны осы бас па?»

Білдірмей, бас ішінен жылжып шығып,
Князьға қара жылан шапты ысқырып.
Оралып аяғына, шаққан кезде
Батырдан шықты дыбыс, жаны ышқынып.

Алекті жоқтап, жұрты көп жылайды,
Өлген соң, жылағанға ол тұрмайды.
Днепр жағасында асын беріп,
Көпіршіп саптыаяқтар быжылдайды.

Ольга мен князь Игор дөң басында,
Тойлаған жасақтары һәм қасында.
Күндерді бастан кешкен сөйлей түсер,
Саптыаяқ жүрген сайын ортасында...

БАЛЫҚШЫ МЕН БАЛЫҚ

Теңіздің жағасында кемпір мен шал,
Тұрыпты отыз үш жыл нақ дәлме-дәл.
Күн көрген бейшаралар балық аулап,
Болмапты төрт түліктен ырымға мал.

Үсті шым, асты шұқыр жерден жырған
Баспана мекенінің сиқы түрған.
Бала жоқ қолганат екеуінде,
Иіріп кемпір жібін, шал ау құрған.

Бір күні шал апарып ауын салды,
Балық жоқ, ауға оралған балдырды алды.
Салғанда және ауын екінші рет,
Теңізге бітетін бір шөп оралды.

Тағы да үшінші рет ауын салып,
Сүйретіп шығарды бір алтын балық.
Шал байғұс өз көзіне өзі сенбей,
Аңырайып тұрды біраз аң-таң қалып.

Жарқырап үсті-басы, оттай жанып,
Адамша сөз сөйлейді алтын балық:
«Жанымды бір шыбындай қи, ақсақал!
Бар болса не қажетің менен алып».

Шал сасып, абдырайды, есі кетіп,
«Балық, — деп, — бұ неғылған тілге жетік?!»
Керемет мұндай, сірә, көрген емес,
Ау салып отыз үш жыл кәсіп етіп.

Ойланып: «Тегін емес балық, — дейді, —
Қалмайын киесіне алып, — дейді. —
Еш нәрсең керек емес, жолың болсын,
Сайран ет теңізіңде, барып, — дейді.

Балықты жіберді де, үйге қайтты,
Не ғажап көргенінің бәрін айтты.
«Жібердім еш нәрсе алмай», — деген соң-ақ,
Кемпірі шалға көзін бажырайтты:

«Ақымақ, — дейді — алжыған, кеткен есің!
Былжырап айтып тұрсың сөз деп несін?
Жаңа астау тым болмаса алсаң едің,
Астаудың жарылғанын білмеймісің?»

Балыққа шал жөнелді жолықпаққа:
Ыдысқа астау алып молықпаққа.
Жыбырлап судың беті шимайланып,
Балық кеп: «Не айтасың?» — деді қартқа.

Шал айтты қол қусырып, тағзым етіп:
«Кемпірім ұрысып, әбден мазам кетіп,
Жаңа астау сұрайын деп келдім, тақсыр!
Жарамсыз астауымыз, жарық, кетік».

«Қайғырма, — балық айтты, — үйіңе бар!
Сол болса бар жұмысың, оның болар!»
Қуанып, шал үйіне қайтып келсе,
Бір астау әп-әдемі жатыр даяр.

Ұрсады кемпір шалға келісімен:
(Сақтасын долы қатын перісінен!)
«Алыпсың астау сұрап, ақылы жоқ,
Айрылған, ақымақ шал?» — дейді, — есінен!

Деп ұрысты: «Миы ашыған, қу көк сақал!
Астауда қызыққандай қанша еді мал?

Қуанып қу астауға келген несі?
Көп нәрсе әкеліпсің, адырағал!
Үйіңнің үстіңдегі сиқы мынау!
Балықтан барып тәуір үй сұрап ал!»

Тағы да шал жөнелді теңіз жаққа,
Балыққа арыз айтып, мұң шақпаққа.
Бұзылып судың түсі лайланып,
Балық кеп: «Не айтасың?» — дейді қартқа.

Шал айтты қол қусырып, тағзым етіп:
«Бәлеге қалдым, тақсыр! Мазам кетіп!
«Үй алмай, астау алдың, алжыған!» — деп,
Барады сүйегімнен сөккені өтіп».

Арызын ақсақалдың қабыл алып,
«Қайғырма! Үйіңе қайт!» — деді балық...
Орнында лашығының ағаш үй тұр,
Келеді шал қуанып, таңырқанып.

Салған үй салтанатты сәніменен,
Бояған, оюлаған мәніменен.
Сайраған бақшасында түрлі құстар
Келтірер көңіл хошын әніменен.

Асылып терезеге кемпір тұрып,
Ұрсады келісімен шалға ақырып:
«Балықтан барыпсың да үй алыпсың,
Ақымақ, миың ашып, кеткен шіріп.

Ізіңмен, үйге кірмей, қайт балыққа!
Қадірсіз мүжық деген ат халыққа.

Айтпасқа қарашекпен қатыны деп,
Ақсүйек етсін мені, айт балыққа!»

Балыққа шал келеді қайтып тағы,
Кемпірдің мұң-мүддесіп айтып тағы.
Тағзыммен қол қусырып арыз айтып,
«Азапты келдім, — деді, — тартып тағы.

«Қайғырма, — балық айтты, — болар, — деді,
Ақсүйек дәрежесі қонар», — деді.
Қатыны, қайтып келсе, болған ханым,
Қасына шал қалайша жолар енді?

Биік үй салтанатты, сәнді түрі,
Бәрі мол, бәрі байлық, бәрі ірі.
Үстіне неше түрлі асыл киіп,
Паңсынып сыртқы есікте тұр кемпірі.

Қолында толған өңшең алтын жүзік,
Зумрет, березелі бар білезік.
Үстінде қамзол ішік, тысы қамқа,
Меруерт омырауы қойған тізін.

Аяқта сақтияннан оюлы етік,
Бұрынғы мұжықтығы естен кетіп,
Жұмсап тұр біріне ұрсып, бірін ұрып,
Ақырып малайларға әмір етіп.

Шал келіп: «Сәлем бердік, ханым! — деді, —
Ризалық тапты ма енді жаның?» — деді. —
Жаратпай шалдың сөзін, кемпірі ұрсып:
«Әдепсіз, ақылы жоқ, жарым, — деді. —
Ат бақсын, ат қораға апарыңдар!
Мұжықтың мына біреу шалын...» — деді.

* * *

Қанағат болды десек етер шағы,
Құтырды өскен сайын кемпір бағы.
Өткен соң бірер жұма, шақыртады
Балыққа жібермекке шалды тағы.

Айтады: «Қазір жылдам бар балыққа!
Жеткен жоқ жаным әлі ризалыққа.
Ақсүйек дәрежесін азсынамын,
Патша етсін мені дереу бір халыққа!»

Шал айтты: «Құтырдың ба? Түзу ме есің?
Болмасын астамшылық, мұның кесір!
Білмейсің іс ретін, сөз мәнісін,
Жұрт күлер: қор болған деп бақыт, есіл!»

Бұл сөзге кемпір қатты ашуланып,
Жіберді шалды жаққа салып-салып.
— Қалайша маған қарсы сөз айтасың?
Сен мұжық, мен ақсүйек, қой — деп, танып!

Сөз айтар шалда хал жоқ, жөнеледі.
Қарайып теңіз беті түнереді:
Шақырған шал даусына балық келіп,
«Ақсақал, не айтасың? Сөйле!» — деді.

Шал айтты: «Өлдім әбден тынышым кетін,
Таянды жындануға кемпір жетіп.
«Ақсүйек дәрежесін азсынамын,
Бір жұртқа қойсын, — деді, — патша етіп».

«Қайғырма!» — балық сөйлеп, — «кәрім!» — деді, —
«Істермін айтқанындай бәрін», — деді.
«Жүргізіп жұртқа әмірін мейлінше,
Айбынды болар патша жарың», — деді.

Шал қайтса, салтанатты сарайлар тұр,
Ішінде сарайлардың кемпірі отыр.
Асынып айбалтасын, есіктерде
Күзетші, түсі суық, малайлар тұр.

Жарқырап алтын киіп, оттай жанып,
Патшасып кемпір отыр, ызғарланып.
Ақсүйек, өңшең бекзат қызметінде,
Ішкізіп арақ-шарап, азаптанып.

Билетпей шалға бойы, буын құрып,
Сарайға шал сескеніп келді кіріп,
Бас ұрып кемпірінің аяғына:
«Болды ма жаның риза!» — деді тұрып.

Есіркеу кемпірде жоқ, шалын аяп,
Адам деп елеп оған қарамай-ақ,
Деп еді: «Шығарыңдар!» Сол-ақ екен,
Жұдырық жан-жағынан жауды таяқ.

Желкелеп, сүйреп, жұлқып жұлмалайды,
Ағына сақалының кім қарайды?
«Ақымақ, әдебі жоқ, алжыған құл
Кірлейсің аяғыңмен, — деп, сарайды!» —

Жұрт күліп, шал екенсің, — деді, жарым,
Ақылың кем болған соң, кімге обалың?
«Болмаса өзің шанаң, отырма» деп
Бұрынғы айтпап па еді мақалдарын?

Бір-екі мұнан кейін жұма өтті,
Тілейтін жаңа тоят кезі жетті.
Қызығы патшалықтың тозды жылдам,
Жарлық қып, кемпір патша шалды іздетті.

Шалды айдап алып келді дірдектетіп,
Байғұстың түсі қашқан, өңі кетіп.
Үстінде алтын тақтың кемпір патша
Тапсырды шалға жұмыс, әмір етіп:

«Бек тығыз бұйырамын саған, — деді, —
Сөз қатсаң, жыртылады жағаң, — деді, —
Мақсатым суды билеп, суда тұрмақ,
Балыққа айт менен көп-көп сәлем! — деді, —
Қаратып теңіздерді қол астыма,
Шабарман болсын өзі маған», — деді.

Әлді жоқ сөз қайырар, шал кетеді,
Қорыққанан жылдам жүріп, тез жетеді.
Қара бұлт, қара дауыл толқынды айдап,
Сапырып теңіз суын, желдетеді.

Балықты шақырып шал, сөзін айтты,
Жұмыстың тығыздығын, тезін айтты.
Кемпірдің сұрағанын естіп балық,
Бір соғып суды бетке, кейін қайтты.

Балықтан жауап күтін тұрып-тұрып,
Шал қайтты кешке жақын әлі құрып.
Көре алмай салтанатты сарайларды,
Көз салды жан-жағына мойнын бұрып.

Қараса, лашығында кемпірі отыр,
Баяғы жарық астау жырық-жырық.
Түсіріп таз кебіне бір-ақ күнде,
Қойыпты қу қақбасты Құдай ұрып.

АЛТЫН ӘТЕШ

Беріде емес, әріде?
Пәлен жұрттың жерінде
Болған жақсы хан Дадан.
Талай көріп қауіпті,
Талай жұртты шауыпты,
Жасында боп бек мазаң.

Жас жеткен соң жабығып,
Аттаныстан жалығып,
Жай жатуға ойлапты.
Кәрі ханды қажалап,
Енді өзгелер мазалап,
Жай жатқызып қоймапты.

Жаудан Дадан жерлерін,
Қорғамаққа елдерін,
Ғәман тұтты көп әскер.
Қолбасылар қалғымас,
Түс-тұсынан шықты қас,
Қайсысына жетісер?
Оңнан күтсе, жау солда,
Қырдан күтсе, жау суда,
Арқадан да, Құбыладан.
Жан-жағынан жау ұрды,
Жылап-жылап жіберді
Ызасынан хан Дадан.

Қатты күйді, қайғырды,
Хан ұйқыдан айрылды,
Ғәман қауін-қатерде.
Ойлап, ойлап қарайды:
«Не қылсам, — деп, — жарайды?»
Білмейді не етерге.

Безген ат боп белінен,
Һәр нәпсінің желінен,
Бар екен бір данышпан
Жұлдыз санап қарайтын,
Сонан ақыл сұрайтын
Сасқан, яки адасқан.

Арнап кісі шаптырып,
Көп-көп сәлем айттырып,
Шақыртады хан Дадан.
Шақырғанға бұ барды,
Алтын әтеш шығарды
Аузын шешіп дорбадан.

Ханға тұрып сөйлейді,
Сөйлегенде бүй дейді:
«Мынау алтын әтешім!
Қондыр сырық басына!
Қой сарайың қасына!
Болар мықты күзетшің.

Бұл отырса тып-тыныш,
Жоқ еш жерде қорқыныш.
Қатер болса бір жақта,
(Соғыс па я әлде не?
Болсын мейлі не бәле)
Қарап әтеш сол жаққа,
Күдірейіп дауыстар,
Ол — дегені «қауіп бар!»
Риза болып, айтар хан:
«Бұйым алтын, күміс пе?
Басқа мүдде, жұмыс па?
Тауалыңды қайтарман.

Сенен немді аярмын!
Қашан болса, даярмын
Не сұрасаң беруге —
Не десең де еткізіп,
Не мүддеңе жеткізіп,
Өз көңілімдей көруге».

* * *

Биік сырық басында,
Хан сарайы қасында
Қарауылдап халықты,
Қатер болса, жұлқынып,
Солай қарай ұмтылып,
Әтеш айқай салыпты:
«Кіри-ку-ку, жат, ханым!

Жатып жұртты бақ, ханым!»

Дадан ісін асырды:

Жауын ерте көрген соң,

Ұрып, сыйын берген соң,

Жау тыйылды, басылды.

Бір жыл өтті, екі жыл,

Тапты рақат жұрт дамыл,

Әтеш отыр жай, тыныш.

Бір күн ұйықтап хан жатты,

Сер әскер кеп оятты,

Бар деп бәле, қорқыныш.

Хан аша алмай ұйқысын,

«Не бәле бар? Не қысым?» —

Дейді отырып есінеп,

Жауап берді сер әскер:

«Әтеш көрген бар қатер,

Жұрт қауіпте түйсініп».

Хан қараса әйнектен,

Әтеш отыр әндеткен,

Күншығысқа қарапты.

«Не тұрыс бар? Жүруге!

Жылдам атқа мінуге!

Алып қару-жарақты!»

Хан әскерін айдайды,

Үлкен ұлын сайлайды

Бастық етіп үстінен.

Әтеш тағы жай, тыныш,

Қауіп-қатер, қорқыныш

Шықты жұрттың есінен.

Қол шыққалы жеті күн,

Әскерден жоқ хабар-үн:

Ашықты ма? Тоқ па әлі?

Жеткен жоқ па? Жетті ме?

Жау жатыр ма? Кетті ме?

Соғысты ма? Жоқ па әлі?

Міне, әтеш бақырды:

Хан өзге қол шақырды,

Кіші ұлына бастатты.

Күншығысқа бет беріп,
Қару, қапшық бөктеріп,
Қосын артып, қол тартты.

Әтеш тыныш, сыбыс жоқ,
Әскерден түк дыбыс жоқ,
Тағы өтеді жеті күн.

Жұрт айрылды сауықтан,
Ел жайғаспай қауыптан.

Әтеш тағы берді үн.
Үшінші қол шақырып,
Тастайтындай жапырып,
Құтты болғай деп қадам,
Күншығысқа жол алып,
Азық-түлік мол алып,
Шықты өзі хан Дадан.

Күн-түн демей қол жүріп,
Бітті әбден болдырып,
Ешбір белгі жолда жоқ —
Мола да жоқ, көр де жоқ,
Салық салған жер де жоқ,
Соғыс та жоқ, қол да жоқ.

«Бұ не хикмет¹! Не ғажап!» —
Дейді Дадан ойға қап.

Жетінші күн батыр хан
Қолды жиып жүргізіп,
Тау ішіне кіргізіп,
Көрді жібек шатыр хан.

Маңайында ел де жоқ,
Ызыңдаған жел де жоқ,
Жалғыз ғана сол шатыр.

Өзектерде, ойларда,
Жыбырлаған қойлардай,
Қырып салған қол жатыр.

Хан шатырға кірмекке,
Бұ не ғажап білмекке,
Жылдамырақ жүреді.

Хан алдында екі ұлы,
Жан шошитын бар сыны,
Жатқандарын көреді.

---

¹ Хикмет — араб сөзі, «даналық», «кемеңгерлік», «нақыл» деген мағынада.

Бір-біріне қылышты
Сұғып, тапқан тынышты:
Сауыт, қалқан — жоқ бәрі.
Жапырылып жаншылған,
Қара қанға малшынған,
Шөпті жеп жүр аттары.

Екі азамат сұлтаным!
Екі лашын-сұңқарым!
Ауға түскен, алданған.
Маған күйік! Маған дерт!
Маған өлім! Маған мерт!» —
Деп жылады хан Дадан.

Хан жыласа, қалар ма?
Ерген жасақ — олар да
Еңіресті, жыласты.
Тау күрсініп, күңіреніп,
Ой ыңылдап, ыңыранып,
Бәрі бірге ұласты.

Сонда шатыр ашылып,
Нұры күндей шашылып,
Шамағанды билеген,
Нөкері жоқ, жап-жалғыз
Шыға келіп патша қыз,
Ұшырасты ханменен.

Қуыршаққа қуанған,
Балаларша уанған,
Жылағанын хан қойды.
Сылаңдаған сызылып,
Қызға көңіл бұзылып,
Бөлмей, жармай, берді ойды.

Керіле басып, кекектеп,
Ханды қолдан жетектеп,
Қыз шатырға әкетті.
Дастарқанды жаяды,
Түрлі тағам қояды,
Көрсетеді құрметті.

Әбден сыйлап бағады,
Парша төсек салады,

Тынықсын деп жол шеккен...
Бір жұмадай тойлар хан,
Басқаны жоқ ойлар хан,
Басы айналған, ерік кеткен...

* * *

Міне, қолын, қосын ап,
Қызды өзіне қосып ап,
Кейін қарай хан басты.
Келмей жатып алдынан:
Пәлен екен деп пәлен —
Түрлі лақап сөз қашты.

Таянғанда қалаға,
Дулап, шулап далаға,
Хан алдынан ел шықты.
Жұрт жүгірер артынан,
Хан, сағынған халқынан
Алар сәлем, құлдықты.

Көп ішінен көреді,
Біреу сәлем береді,
Ақ бөркі бар басында.
Ет жоқ, ұрты суалған,
Сақал, мұрты қуарған,
Қара қыл жоқ шашында.

Шал сәлемін хан алып,
Кәрі досын тез танып,
Жақын кел деп шақырды.
Дейді: «Аман ба, қарт бабам?!
Не қосасың, айт бабам!
Данышпаным, ақылды?»

Шал айтады: «Хан Дадан!
Бар-ды айтқан уағдаң
Тілегімді беруге.
Не десем де еткізіп,
Ризалыққа жеткізіп,
Өз көңіліңдей көруге.

Ақы алатын күн жетті,
Мойныңдағы міндетті —

Өте бүгін қарызды.
Сүйсең көңілім тынуын,
Бер Шамаһан сұлуын!
Қабыл ет, хан, арызды!»

Хан таңданды бұл іске,
Ойдағы жоқ ұлы іске.
Шалға айтады: «Сен несің?
Пері енді ме түсіңе!
Жын кірді ме ішіңе?
Алжастың ба, бар ма есің?!
Мен саған шын қарыздар,
Қарызда да шама бар —
Қыз ол саған не қажет?
Қой, шалым, тым зор тұтпа!
Мен кім — оны ұмытпа!
Міндеттен бар зор міндет.

Сұра менен қазына!
Қараман көп-азына,
Шен десең, шен беремін.
Ат қала да, атымды ал!
Зат қала да, затымды ал!
Ел жарымын һәм беремін».

«Керек емес, — деді шал, —
Елің, шенің, бұйым, мал.
Берсең, маған қызды бер!»
«Түф!» деп жерге түкіріп!
Хан айтады жекіріп
(Қысылғаннан шықты тер):

«Қуарған шал! Сый алмай,
Қыз сұрайсың ұялмай,
Соққан сені захмет.
Түк нәрсе де бермеймін,
Түк есепті көрмеймін.
Сау тұрғанда, жоғал! Кет!»

Ханға жауап қайырып,
Таласуға бой ұрып,
Шал айтқанша қамданып...
Хан асамен маңдайға,

«Таласатын қандай? Мә!» —
Деп жіберді бір салып.

Етбетінен шал түсті,
Тәннен безіп жан ұшты,
Қыз «хи-хи-хи! Ха-ха-ха!»
Қорықпайды екен обалдан». —
Күлген болды һәм Дадан
Жұрт ренжу, хан қапа.

Не тұрыс бар далада?
Хан кіреді қалаға,
Жұрт көшеге толады.
Сырығынан түсіп кеп,
Алтын әтеш ұшып кеп,
Хан басына қонады.

Тұмсығымен қақты да,
Ханның миын шақты да,
Әтеш кетті аспанға.
Арбасынан хан ұшты,
Кеудесінен жан ұшты,
Қалды барша жұрт таңға.

Ғайып болды, қыз кетті,
Сөз аяғы һәм жетті,
Істеу шабан, айту тез.
Ертегінің шыны аз,
Шыны аздың құны аз,
Жанап айтқан жай бір сөз.

Екі өзен — Кура, Арагуа ағып келін,
Кездесін бір-біріне сәлем беріп.
Жерінде екеуінің нақ көріскен,
Аңсаған ағайындай бауыры еріп.

Монастырь тұрушы еді бұрынырақ,
Өзі жоқ, бұл күнде бар орны бірақ.
Жаяуға таудан шыққан көрінеді,
Бағандар қақпа орнында қалған құлап.

Бұзылған шіркеудің тұр қабырғасы,
Көрінбес қазір бірақ онда шырақ.
Бұл күнде монахтар да** да жоқ ішінде,
Көп үшін дұға*** қылғыш тілек сұрап.

Құлаған орнын қарап бағатын бір,
Жан түгіл, өлім зорға табатын бір,
Күзетші, жарымжан шал молалардың
Тастарын сүртіп, шаңын қағатын бір.

Сөйлейді тас жазуы өткендерін,
Қайрылмай қандай дәурен кешкендерін.
Мәселен пәлен патша пәлен жылы,
Орысқа жұртын табыс еткендерін.

* * *

Бір жылы монастырьға тұрған жолда,
(Ішінде монахтары бар кезі онда)
Келді де орыстың бір жандаралы,
Қасында жау баласы түскен қолға.
Тифлис шаһарына өтіп кетті,
Баланы науқастанған тастап сонда.

Шамасы бала сонда алты жасар,
Қурайдай жіп-жіңішке, нәзік, нашар.
Сықылды тау киігі жатырқағыш,
Жоламай жанға жақын сырттан қашар.

* Отрывок из поэмы Лермонтова «Мцыри».

** Монах — сопы (А.Байтұрсынұлының түсініктемелері).

*** Дұға — араб сөзі, «мінәжат», «ғибадат» деген мағынада.

Батса да дерті жанға қанша қинап,
Сыр бермей жатты бала күшін жинап.
Қайыспас тұқымына біткен қайрат,
Шынықты дертпен қатар іште ширап.

Ауырып жатса-дағы өлім халде,
Аңқылдап шақпас дертін еш адамға.
Жалғыз-ақ ишаратпен¹ білдіреді,
Мейлі шаппағанын дәм-тағамға.

Біреуі монахтардың жатсынбай-ақ,
Қарады бақты есіркеп, баланы аяп.
Емімен жаны ашыған жақындықтың,
Өлімнен аман қалды барып таяп.

Әуелі жүрді бәрін бөтенсініп,
Бала боп жоқ ойнау еш жеңілшілік.
Жатырқап жан адамға жоламастан,
Үндемей дәйім оқшау бөлек жүріп.

Сағынып туған жерін, күншығысқа
Қояды қарап-қарап құр күрсініп.
Сонан соң жат қолында жалғыздыққа,
Көрінді үйренгендей тіліп біліп.

* * *

Баланы шоқындырды поп бабасы,
Өскен соң монах қылмақ ер адасы.
Таныспай дүниемен талақ етіп,
Қалыпты қол тапсырар уағдасы.

Бір түні жоқ боп шықты қашып зытқан,
Айнала қалың орман, тауға шыққан.
Үш күндей әуре болып іздеп, іздеп,
Үмітті үзердей боп әрең тапқан.

Таптық деп жатқан жерде есін танып,
Қайтадан монастырға келісті алып.
Тартқандай аштық, бейнет, дерт азабын,
Бозарып, қатты жүдеп, қалған арып.

Ешкімге сұраса да түк үндемей,
Солады күннен күнге бейне гүлдей.
Өлерге таянғанда қарт монах кеп,
Үгіттеп, «қылмысың бар, — деді, — нендей?»

---

¹ Ишарат — араб сөзі, «нұсқау», «белгі», «лебіз» деген мағынада.

Балаға шалдың сөзі болды қайрақ,
Көтеріп жерден басын, көзі жайнап.
Қатайып қалған бойда күшін жиып,
Тарқатып шерді бала айтты сайрап:

— Сен келдің, өлерде айтар сыр тыңдауға,
Ризамын келгеніңе бұл тыңдауға.
Көкірек жеңілткенім маған жақсы,
Сөзімді керек болса, кім тыңдауға.

Қылмыс жоқ, бәйре алып пайдаланар,
Ісім бар айтып өтер құр тыңдауға!
Айтуға жан жарасын тіл жетер ме?
Сала бер құлағыңды, мұң тыңдауға!

Дүние болды маған аз-ақ серік,
Ол-дағы тұтқындықта қамауда еріп.
Бұл түрлі тіршіліктің екеуіне,
Толық бір өмір алу сатса беріп.

Жалғыз-ақ ұлық тұттым ойдың күшін,
Жалғыз-ақ бір құмарды сақтады ішім.
Жанымды құрттай жайлап, жегідей жеп,
Күйдіріп сол құмар-ақ бітірді ісін.

Шақырды құмар мені бұл орыннан,
Бықырсып, пысынаған жылы орыннан.
Қатерден қан қайнайтын жерге шық деп,
Өлімге тіршілігі құл орнынан.

Ой ұшты, адам құстай, азат жаққа,
Өлім мен өмір қатар қабат жаққа.
Таулары басын бұлтқа жасыратын,
Ләззат мол тіршілікте ғажап жаққа.

Сол құмар мен жасымнан баққан баптап,
Айтпастан еш адамға іште сақтап.
Асырап көз жасымен түн болғанда,
Жасырын жұрттың бәрі жатқанда ұйықтап.
Мұнымды жария ғып мойныма алып,
Ешкімге жалынбаймын, кеш деп ақтап.

* * *

Жел жұлған жапырақтай ұшып келіп,
Күн түспес күңгірт жерде солдым сеніп.

Өлімге ара тұрып, алып қапсың,
Қажет не? Жақсы еді ғой қалған өлін.
Тұнжырап тұщы жүз жоқ өстім жалғыз,
Сопылық, бала басым, күнін көріп.

Сүйікті «әке-шешем» дейтін сөздер,
Оны айтпай еш адамға жан не төзер?
Жүрекпен бірге туған тәтті сөзден,
Ұмытып жат қолында дедің безер.

Жанмен бір туған үндер жоғалар ма?
Қарасам үлкендерге, балаларға:
Туысқан, үйі, ұлты, дос-жары бар,
Жоқ екен маған жақын молалар да.

Төкпейін көздің жасын дедім текке,
Ант ішіп өзімді-өзім салдым сертке.
Болсада түсі қанық, туғаны бір,
Төсімді таяп жақын көкірекке.
Құмардан ерте-кеш пе шықпақ едім,
Өлетін болсам да нақ сол минутте.
Дарига, ол қиялым баққан жастан,
Жоғалды енді артына қайрылмастан.
Жат жерде, жау қолында жалғыз өлем,
Жетімдік, тұтқындықтан құтылмастан.

ТАРТУ

Балалар, бұл жол басы даналыққа,
Келіндер, түсіп, байқап, қаралық та.
Бұл жолмен бара жатқан өзіңдей көп,
Соларды көре тұра қалалық па?!
Даналық — өшпес жарық, кетпес байлық,
Жүріңдер, іздеп тауып алалық та!

